

Список літератури

1. Батай Ж. Литература и зло / Ж. Батай. – М. : МГУ, 1994. – С. 79.
2. Вольтер. Философские сочинения / Вольтер. – М. : Наука, 1989. – С. 374.
3. Гулыга А. Немецкая классическая философия / А. Гулыга. – М. : Рольф, 2001. – С. 18.
4. Затонский Д. В. Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Д. В. Затонский. – Харьков : Фолио – АСТ, 2000. – С. 129.
5. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – Т. 5. – М. : Мысль, 1966. – С. 245.
6. Коккьяра Д. История фольклористики в Европе / Д. Коккьяра. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – С. 96.
7. Рассел Б. История западной философии : в 3 кн. / Б. Рассел ; подгот. текста В. В. Целищева. – 3 изд., исправ. – Кн. 3. – Новосибирск, 2001. – С. 705.
8. Тлостанова М. В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века / М. В. Тлостанова. – М. : ИМЛИ РАН, «Наследие», 2000. – С. 119.
9. Фрезерстоун М. Глобалізація, модерність і опросторовлення суспільної теорії : Вступ / М. Фрезерстоун, С. Леш // Глобальні модерності / за ред. М. Фрезерстоуна, С. Леша та Р. Робертсона. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 35.
10. Hazard P. Kryzys swiadomosci europejskiej 1680–1715 / P. Hazard. – Warszawa : PAN, 1974. – S. 122.
11. Swift J. Gulliver's Travels / J. Swift. – London : Pinguin Books, 2003. – P. 68.
12. Vanacher B. The Histoire Anglaise : Towards a Cosmopolitan View of the Other / B. Vanacher // Re-Thinking Europe. Literature and (Trans)National Identity / ed. N. Bemong, M. Truwant, P. Vermeulen. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2008. – P. 34–36.

I. Limborsky

“MIND GAMES” IN LITERATURE OF THE ENLIGHTENMENT AND THEIR DESTINY IN THE EPOCH OF GLOBALIZATION

The article discusses the processes of the interaction and interplay of philosophical and literature discourses in the epoch of the Enlightenment. The author accents not only the general problems of their interconnection, but also on the opposition between them in their attempt to interpret the world and the individual. The epoch of globalization in some instances reinterprets this opposition of philosophy and literature in a new cultural situation.

Keywords: “mind game”, globalization, Enlightenment.

Матеріал надійшов 05.04.2012

УДК 821.111.09

Мазін Д. М.

МІФОПОЕТИЧНІ КООРДИНАТИ ТВОРЧОСТІ С. РУШДІ

У статті розглянуто особливості використання міфологічного, історичного та літературного матеріалу у романах сучасного англомовного письменника С. Рушді. Висвітлено художні функції міфологічних алюзій та інтертексту, оригінальний авторський підхід С. Рушді до переосмислення і деміфологізації історико-політичних уявлень.

Ключові слова: романи С. Рушді, міфологічні алюзії, оповідні прийоми, деміфологізація.

У передмові до одного з видань роману «Опівнічні діти» англо-індійська письменниця Аніта Десай пише: «Салман Рушді повернувся спиною до вікторіансько-індійської традиції, глибоко закоріненої у колоніальний ґрунт, та сприйняв постколоніальні імпульси [...], безтур-

ботно, із задоволенням змішуючи жанри та вживаючи постмодерні засоби, такі як уривчаста оповідь, кінематографічні образи й метафори, дзеркальне відтворення (*mirror games*), а також мовні богохульства, і таким чином, як прийнято вважати, створив школу “магічного реалізму”,

що водночас квітнула у Східній Європі та Латинській Америці» [7, с. ix]. Разом з тим наголошено, що Рушді повернувся «до старіших індійських традицій оповіді історій – на ярмарках і святкуваннях, біля храмів та під час селянських зборів – і довів, що усна традиція не тільки ще жива, а й гнучка та винахідлива» [7, с. ix].

Письменниця називає романи Рушді, передусім його «Опівнічних дітей», «сучасним епосом». Визнаючи важливість тривалості часового чинника у процесі виникнення епічних форм, А. Десаї зауважує, що Рушді «здатний створити ефект епічності трансформацією своїх персонажів на символи й архетипи, тож ми слідкуємо за їхніми історіями одразу на кількох рівнях – реальному і фантастичному, метафоричному й символічному – і ніколи не вичерпується вірогідність подальших тлумачень, або реінкарнацій» [7, с. xi].

Цілоком у традиціях усного епосу Селім Сінай в «Опівнічних дітях» відіграє роль барда, який розповідає історію, і водночас є одним із персонажів цього роману. Такий підхід характерний для двох найдавніших і найславніших епічних оповідей індійської культури – «Рамаяни» та «Магабгарати». В одній із версій «Рамаяни» (існує кілька варіантів – класичних і народних) співець Вальмікі дає притулок Зіті, яку виганяє Рама, сумніваючись у її подружній вірності. Вальмікі виховує двох синів-близнюків Зіти і розповідає їм легенди про Раму, тож коли одного дня вони зустрічають свого батька, то можуть переповісти йому його ж історію. Щодо іншого давньоіндійського епосу, «Магабгарати», вважають, що співець В'яса (*Vyasa*) диктував легенди Ганеші, божеству з головою слона. В «Опівнічних дітях» Рушді наділяє Селіма, як і його діда Аадама Азіза, гротескним варіантом слонового хобота: «Він височів, як гриб, між моїми очима вперед і вниз, неначе всі сили, що прагнули вирватися з мого тіла назовні, вирішили зосередитися в цьому єдиному незрівнянному виступі... між моїми очима та над губами ніс мій буяв, як призова кістка» [8, с. 343]. Разом із тим Рушді доволіно застосовує стародавні епічні пам'ятки, дещо перекручуючи їхній зміст і навіть змішуючи їх. Він говорить, що «Вальмікі, автор “Рамаяни”, диктував свій шедевр Ганеші зі слоновною головою» [8, с. 221]. Як пояснював письменник у пізнішому есе, іноді важливішу роль відіграє пригадування з помилками, оскільки має більше значення, ніж буквальна правда. На аналогічній розбіжності часто натрапляємо й щодо історичних фактів. Розповідаючи історію свого життя, своєї родини, Селім «створює радикально особистісний тип історичного дискурсу, що підважує потужні, але потенційно репресивні поняття національної міфології, [критично оцінює] ту

версію офіційної історії, що часто затьмарює життя індивідів, які становлять націю». Як зазначає дослідник, «роман Рушді [“Опівнічні діти”] підриває традиційні уявлення про міф та епічне, пропонуючи нам такий вид історичного дискурсу, який зосереджений на індивідуальній, особистісній [пов'язаній з особистістю] міфології» [6, с. 226]. Відбувається персоніфікація міфологічних та історичних елементів, оскільки персонаж (особливо це стосується протагоніста роману «Опівнічні діти») «наділяє свою особистість значенням завдяки історії, встановлюючи значущість історичних подій за їхнім зв'язком із ним як окремим індивідом» [6, с. 226].

Говорячи про вплив традицій арабського епосу на оповідну манеру Рушді, зазначимо про метафору тридцяти глеків, які послідовно ніби наповнюються враженнями і досвідом перших тридцяти років незалежної Індії, а також Пакистану. Селім Сінай розповідає свої історії, перебуваючи на фабриці поширених на Сході маринадів і розсолів. Свій підхід до відтворення історичного тла оповідач називав «маринадизацією історії... консервацією часу» [8, с. 126]. Відтворення за законами людської пам'яті – в основі свідомої наративної стратегії Рушді. Письменник визнавав, що «оповідь [...] – це щось пригадане» [8, с. 328]. При цьому в датуванні, обставинах історичних подій можуть траплятися неточності й помилки, але вони – «свідомо введені помилки», «відступи від історії» [8, с. 328].

На традиції «1001 ночі» вказує і безпосередній слухач історії Селіма в «Опівнічних дітях». Цю жінку, яка працює на фабриці маринадів, оповідач наділяє ім'ям Падма – божества квітки лотос з індуїстської міфології. Проявляється характерне для Рушді іронічне обігрування культурних фактів, коли оповідач виголошує оду Падмі, яка в народі відома як «Та, Кому Належить Гній» [8, с. 345].

Цікаво простежити використання міфологічних алюзій у романах Рушді на рівні системи персонажів. Особливим багатством і складністю у цьому контексті вирізняється роман «Опівнічні діти», де не тільки є головний персонаж Селім – алюзія до індуїстського божества Ганеші, а і з'являється Шива (протиставлення креативного й руйнівного начал). Починається оповідь з історії «вигнання з кашмірської долини» Аадама Азіза. Ім'я персонажа має міфологічний характер. Аадама Азіза потрібно сприймати як патріарха, який започатковує новий рід. Цим можна пояснити не тільки використання імені першої людини, а й додаткову літеру «а» в написанні цього імені (пор. у Біблії: «І не буде вже кликатись ім'я твоє: Аврам, але буде ім'я твоє: Авраам, бо вчинив Я тебе батьком багатьох народів» (1 Мт. 17:5)). Паралелі з долею першої людини у

християнстві підсилено тим, що лікаря Азіза (Адам у Біблії) після здобуття медичної освіти в Німеччині (здобуття знань) виганяє із кашмірської долини (Едемського саду) старий перевізник Тай (вірогідна алюзія до Іегови). Причому активізація медичних знань доктора Азіза починається після знайомства з дівчиною Насім, дочкою кашмірського землевласника. Стетоскоп лікаря Азіза – винахід західної медичної науки – в очах Тая означає підміну хобота міфологічного Ганеші штучним засобом.

Протагоніст роману «Останній подих Мавра» розповідає історію сім'ї Зогайбі-да Гама, яку започаткувало одруження єврея Авраама Зогайбі (*Abraham Zogoby*) та Аврори – нащадка португальського мореплавця Васко да Гама, першого європейця, що дістався індійського субконтиненту. Ім'я Авраам також біблійного походження, означає буквально «батько багатьох» [5, с. 27]. Проте роман «Останній подих Мавра» відрізняється від «Опівнічних дітей» посиленням деконструктивним началом, що проявляється й у ставленні до міфологічних традицій. Ім'я Авраам іронічно переосмислюється у змістовому контексті роману: рід Авраама Зогайбі не знаходить продовження, а сам персонаж стає «хрещеним батьком» мафії у Бомбеї. Він також готовий пожертвувати сином, Мораїшом Зогайбі, але заради збільшення своєї влади і примноження багатства.

Водночас прізвище Зогайбі («нешасливий») відсилає до завершального періоду Реконквісти в Іспанії, вигнання султана Боабділа з прізвиськом «нешасливий» (*Misfortunate*) із Гранади у 1492 році іспанцями Фердинандом та Ізабеллою. Отже, крім різних міфологічних конотацій, у семантиці імені персонажа накладаються різні часові зрізи – біблійної історії та середньовічної Іспанії.

Все ж, на відміну від роману «Опівнічні діти», в основі художньої композиції «Останнього подиху Мавра» лежить не міфологічний, а історичний паралелізм. Завдяки зіставленню двох планів – нападу сім'ї Зогайбі-да Гама у сучасній Індії та періоду Реконквісти в середньовічній Іспанії – з одного боку, відбувається розширення часових координат оповіді, а з іншого – виникає враження повторюваності історичного розвитку. Події віддаленої епохи проєктуються на реалії сьогодення Індії, наштовхують на думку про повторення історичних мотивів, ситуацій, особливостей характеру людей, розділених великим (у звичному людському розумінні) періодом часу.

Роман «Останній подих Мавра» пропонує і яскравий приклад інтерпретації західного культурного міфу для читача на Сході. Біля воріт Елефанти – помешкання родини Зогайбі-да Гама – чатує Ламбіджан Чандівала, ім'я якого озна-

чає «довгов'язий хлопець Джон Сільвер». Аврора да Гама називає його «нашим персональним піратом» і для більшої вірогідності доповнює цей образ папугою. Проте скарб, який охороняє «новий» Джон Сільвер, – художниця Аврора, котра постає символом секуляризованої Індії майбутнього. Причому, якщо маленький Адам Азіз із роману «Опівнічні діти» беззастережно вірив легендам старого Тая про події у кашмірській долині, і його виховання цілком скеровувалося особливостями міфологічного мислення, то маленький Мавр з «Останнього подиху Мавра» скептично ставиться до оповідок Ламбіджана, бо всезнаючий таратор не приховує своєї обізнаності з тим, як насправді новостворений пірат став одноногим.

У романі «Останній подих Мавра» оповідач свідомо показує механізми формування міфів, відзначає риси міфологічного мислення. Значну частину оповіді присвячено історії життя і творчості Аврори Зогайбі, й оповідач розкриває процес міфологізації славетної художниці сучасності. Разом з тим наратор прагне звільнити біографічну розповідь від міфологізованих елементів. Цьому сприяє ставлення Аврори до будь-яких форм релігійного фанатизму. Щороку вона висловлювала протест проти фестивалю, присвяченого богу Ганеші. Утім, Аврора гине саме під час однієї з урочистих процесій фестивалю, впадши зі скелі, де виконувала свій профанний танок протесту.

У романі «Останній подих Мавра» є випадки деконструкції історичних легенд, зокрема про відкриття Індії європейцями. Ще в романі «Опівнічні діти» Аадам Азіз пригадує своїх університетських друзів, наділених орієнталістським (у тому сенсі, що вкладає в це поняття Едвард Саїд) ставленням до східних цивілізацій: «Гейдельберг, у якому він дізнався не лише про медицину і політику, а й про те, що Індію – як і радій – відкрили європейці. Навіть Оскара виповнювало захоплення Васко да Гамою, і саме це врешті-решт віддалило Аадама Азіза від його друзів – їхнє переконання, що й він якимось чином був винаходом їхніх прашурів» [8, с. 10]. Продовжуючи цю полеміку в романі «Останній подих Мавра», Рушді дотепно висловлюється про «відкриття» Індії: по-перше, «...високі парусники Васко да Гама через океан провів перець», а по-друге, як можна говорити про «період під назвою “відкриття Індії”, якщо “ми не були закриті до того?”» [9, с. 4].

Близькими до історичних можемо вважати політичні міфи, які також зазнають деконструкції в усіх романах Рушді. Причому письменник іноді використовує архаїчну міфологічну символіку на рівні національних архетипів, щоб розв'язати спроби новітньої прагматичної міфоло-

гізації. Так, у романі «Опівнічні діти» він спирається на негативні конотації образу вдови в індійській культурі, характеризуючи образ Індіри Ганді. Усіх історичних осіб, окрім, напевно, Магатми Ганді, у романах Рушді показано певною мірою і у приватному житті, зі своїми людськими рисами й вадами. В «Останньому подиху Мавра» є комічний епізод з «підробленими Ульяновими», що, з одного боку, розкриває безплідність довільного наслідування історичних фігур в інших історико-культурних умовах, а з іншого – увиразнює механізм міфологізації історичної постаті.

Мабуть, чи не єдиний приклад міфологізації історичної особи можна зустріти в «Опівнічних дітях», коли йдеться про лідера прогресивного мусульманського руху Міана Абдуллу. Оповідач називає його «легендою нашого часу», і в епізоді вбивства Абдулли цей персонаж на очах читача перетворюється на легендарну постать.

Щодо роману «Сором» можна говорити про деміфологізацію історико-політичної реальності в цілому. Крізь романну оповідь простежуємо протиставлення двох світів: художнього світу й історичної реальності. Хоча не породжує сумнівів місце дії в романі – Пакистан, автор перекоонує читача, що він пише цю книгу «Бог знає про які землі» [3, с. 41]. Це має протилежний ефект: читач знаходить ще більше підстав порівнювати романний світ із реаліями Пакистану, показаними з критичної точки зору, особливо коли автор називає свою оповідь «чимось на зразок казки

по-сучасному», а на початку роману оповідь нагадує текстуальні установки казкових жанрів. Проте спроби казкової оповіді одразу ж вступають у суперечність із художніми фактами роману, закоріненими у сучасні реалії пакистанського життя, а оповідь про зростання Омара-Хайама Шакіля дедалі більше сповнюється наскрізною іронією. Поступово Омар-Хайам узагалі перестає відігравати роль головного персонажа, і на першому плані опиняються політичні фігури новітнього Пакистану. Щоб виразніше засвідчити свою критичну оцінку певних реалій Пакистану і Великобританії, автор відходить від «маскування» своєї оповіді казковими елементами в авторських відступах. Оповідь набуває публіцистичного характеру, а художній хронотоп поступається місцем історичному часопростору.

Отже, у романах С. Рушді можна простежити широке використання міфологічних аспектів на різних рівнях романної поетики. Письменникові, який водночас перебуває на межі кількох культурних традицій, властиве звернення до давнього епосу, різних культурних і міфологічних систем – індуїзму, арабської традиції, буддизму, християнства. При цьому відбувається органічне взаємопроникнення елементів різних міфологічних традицій, що можна вважати ознакою творчої манери Рушді. Водночас на прикладі трьох романів помітна тенденція збільшення інтенцій до деміфологізації; особливо це стосується культурних міфів, прикладів історичної містифікації.

Список літератури

1. Гринцер П. А. Древнеиндийский эпос. Генезис и типология / П. А. Гринцер. – М. : Наука, 1974. – 422 с.
2. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм : словарь / под общ. ред. М. Ф. Альбедиль и А. М. Дубянского. – М. : Республика, 1996. – 576 с.
3. Рушди С. Стыд. Роман / С. Рушди // Иностранная литература. – 1989. – № 8. – С. 31–100.
4. Рушди С. Стыд. Роман / С. Рушди // Иностранная литература. – 1989. – № 9. – С. 5–107.
5. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен / А. И. Рыбакин. – М. : АСТ, 2000. – 224 с.
6. Critical Essays on Salman Rushdie (Critical Essays on British Literature) / ed. by M. K. Booker. – N. Y. : Twayne Publishers, 1997. – 322 p.
7. Desai A. Introduction / A. Desai // Midnight's Children / S. Rushdie. – London : Vintage, 1995. – P. VII–XXI.
8. Rushdie S. Midnight's Children / S. Rushdie. – London : Vintage, 1995. – 463 p.
9. Rushdie S. The Moor's Last Sigh / S. Rushdie. – London : Vintage, 1996. – 434 p.

D. Mazin

MYTHOPOETIC COORDINATES IN S. RUSHDIE'S WORKS

The article deals with the specific features of utilizing the mythological, historical, and literary materials in the novels written by S. Rushdie, a contemporary author writing in English. The artistic functions of the mythological allusions and inter-textual elements are highlighted, as well as the original approach of S. Rusdhi towards re-visiting and de-mythologizing modern historical and political views.

Keywords: S. Rushdie's novels, mythological allusions, narrative strategies, demythologizing.

Матеріал надійшов 12.01.2012